

КОНКУРЕНЦІЯ ПОЗОВУ ПРО ЗАСТОСУВАННЯ НАСЛІДКІВ НЕДІЙНОСТІ УГОДИ ТА ВІНДИКАЦІЙНОГО ПОЗОВУ ЗА НОВИМ ЦИВІЛЬНИМ КОДЕКСОМ УКРАЇНИ

Новий Цивільний кодекс України (2003 р.) розширив коло способів захисту цивільних прав та інтересів учасників цивільних правовідносин. Крім перелічених у ст.6 ЦК УРСР, він називає ще й такі: визнання правочину недійсним та визнання незаконним акта державного органу або органу місцевого самоврядування. У разі недійсності правочину кожна зі сторін зобов'язана повернути другій стороні у натурі все, що вона одержала на виконання цього правочину, а в разі неможливості такого повернення – відшкодувати вартість того, що одержано, за цінами, які існують на момент відшкодування (ст.216 ЦК України).

Таким чином, позови про визнання угоди недійсною, як правило, мають на меті повернення майна, що передавалося на виконання такої угоди. Однак такий самий правовий результат можна досягти з допомогою позову про витребування майна з чужого незаконного володіння (віндикацію). Відповідно до ст.387 ЦК України власник має право витребувати своє майно від особи, яка незаконно, без відповідної правової підстави заволоділа ним. У зв'язку з цим виникає питання, якому саме способу захисту надавати перевагу. В юридичній літературі ця проблема отримала назву “конкуренція позовів”. Переважна більшість учених і практиків [1], за винятком хіба що К.І.Скловського, розглядає конкуренцію позовів як можливість власника одночасно застосувати два різних способи захисту: позов про застосування наслідків недійсного правочину і віндикаційний позов.

В.В.Вітрянський припускає витребування речі за позовом про застосування наслідків недійсної угоди якщо вона не може бути витребувана за віндикаційним позовом [2, с.187], тобто надає пріоритет віндикації.

В одному зі своїх висновків кафедра цивільного права Санкт-Петербурзького університету зазначила: якщо позивач – особа, права якої порушено внаслідок незаконного відчуження належного майна, і відповідач – особа, що фактично володіє майном на час подання позову, не перебувають одна з одною в договірних відносинах щодо спірного майна, а також якщо майно індивідуалізовано і збереглося в натурі, як єдиний можливий засіб захисту прав потерпілого може бути віндикаційний позов [3, с.183].

І.В.Спасибо-Фатєєва вважає, що внаслідок віндикаційного позову порушуються права іншої сторони, оскільки майно, яке повинно належати

Калаур І.Р. Конкуренція позову про застосування наслідків недійсності угоди та ввідикаційного позову за новим Цивільним кодексом України

їй, до неї не повертається. Поєднання вимог однієї сторони про визнання недійсним правочину з витребуванням переданого за таким правочином майна без відповідної вимоги іншої сторони призводить до того, що одна зі сторін недійсного правочину опиниться у становищі, коли вона матиме й передане іншою стороною майно, і поверне на її вимогу своє майно. В такому разі право порушується самим фактом винесення рішення судом, що неприпустимо. Змішування способів захисту прав – застосування реституції і ввідикації – неможливе [4, с.30].

С.О.Погрібний вважає, що особиста вимога (вимога зобов'язального характеру) витискає вимогу речову [5, с.192].

З погляду К.І.Скловського, вимоги з реституції та право на річ не можуть існувати в одній площині, а перебувають у субординації: на першому місці поставлена реституція, що діє між сторонами договору, оскільки особистісний позов виключає ввідикацію, потім виникає ввідикація до володільця речі, що була предметом недійсного договору, і лише потім застосовується вимога на підставі зобов'язання з безпідставного збагачення. Викладена субординація позовів виключає конкуренцію позовів [6, с.326-328].

Відповідно до західноєвропейської правової традиції, якщо власник виступає в суді як такий, а не як володільць чи сторона у зобов'язанні, він зобов'язаний застосувати ввідикаційний позов [7, с.262].

Н.Д.Шестакова вважає, що застосування наслідків недійсності угоди у випадках, коли ввідикація неможлива, позбавляє сенсу ці норми [3, с.185]. Вона виступає за обмеження застосування наслідків недійсності угод лише першою угодою. Аналогічного погляду притримується В.А.Слищенков [8, с.48] та деякі інші російські вчені.

Ця пропозиція критикується О.Г.Ломідзе. Дійсно, якщо виходити з того, що відчужувач неуповноважений і в набувача не виникає будь-якого права на спірну річ, то друга, третя і наступні угоди нічим не відрізняються від першої [9, с.188]. Автор вважає, що власник, майно якого відчужено особою, яка не мала на це право, вправі пред'явити як позов про застосування наслідків недійсності нікчемної угоди (при цьому вимагаючи реституції не на себе, а на ім'я цієї сторони), так і позов про витребування майна з чужого незаконного володіння. Добросовісність набувача повинна враховуватися не лише при ввідикації, але й при реституції [9, с.196].

В основі проблеми, що обговорюється, лежить неузгодженість окремих норм ЦК України, які, з одного боку, мають на меті захист інтересів власника, а з іншого, – добросовісного набувача.

Позов про застосування наслідків недійсного правочину не завжди може захистити позивача. Відповідачем за таким позовом може бути лише

контрагент. Тому якщо він ліквідований, позов пред'явити немає до кого. Повернення майна у такому випадку можливе шляхом пред'явлення ввіндоваційного позову до фактичного володільця.

Відсутність в однієї зі сторін недійсної угоди майна, що підлягає поверненню, ще не є однозначною підставою для повернення цього майна в грошах. Оскільки суд має право застосовувати наслідки недійсності нікчемної угоди за власною ініціативою, він (суд) має право визнати наступну угоду недійсною і застосувати наслідки її недійсності.

В українському та російському законодавствах відсутня норма, яка б узгоджувала позов про визнання правочину недійсним та ввіндоваційний спосіб захисту і була подібна до тієї, яка є в пар. 242 Німецького цивільного уложення: нікчемний договір може визнаватися дійсним, якщо його недійсність суперечить інтересам добросовісної сторони [10].

Н.Д.Шестакова, аналізуючи правові наслідки недійсної угоди, робить висновок, що укладення недійсної угоди добросовісним набувачем не можна визнати підставою виникнення у нього права власності. З її погляду, у добросовісного набувача виникає лише право володіння. Лише це право він може передати іншій особі. Тому, якщо майно перейшло до правонаступника безоплатно, власник вправі його витребувати. Якщо добросовісний набувач відчужує майно, тобто здійснює повноваження власника, які йому не належать, така угода є нікчемною і не призводить до набуття права володіння [3, с.198-201].

У вітчизняному законодавстві це питання вирішено. Відповідно до ст.225 ЦК УРСР, якщо продавець майна не є його власником, покупець набуває права власності лише в тих випадках, коли, згідно зі ст.145 ЦК УРСР, власник не вправі витребувати від нього майно. Аналогічна норма збереглася і в ЦК України, в ст.330 якого вказується, що “якщо майно відчужене особою, яка не мала на це права, добросовісний набувач набуває право власності на нього, якщо відповідно до ст.388 цього Кодексу майно не може бути витребуване у нього”. Таким чином, застосування реституції щодо добросовісного набувача можливе лише тоді, коли майно у нього може бути витребуване власником. З цього можна зробити висновок, що на рівні закону закріплено пріоритет ввіндоваційного позову порівняно з позовом про визнання договору недійсним.

У літературі відзначається ситуація, коли права власника не може захистити ні ввіндовація (фактичний володільць одержав майно оплатно і добросовісно), ні реституція (фактичний володільць не був стороною недійсної угоди). Щодо цих випадків має діяти інститут захисту володіння як фактичного стану.

Виндикація застосовується для захисту володіння. Якщо власник фактично володіє майном, виндикаційний позов неможливий. Захист оспорюваного права можливий шляхом подання позову про визнання права власності, якщо воно оспорується. Одночасно особа, яка придбала майно, але не володіє ним, не має статусу добросовісного набувача. Це потрібно враховувати при обранні способу захисту. Так, у справі за позовом державного підприємства “Львівприлад” (ДП) до відділення Державної виконавчої служби Франківського районного управління юстиції м.Львова (ВДВС) та приватного підприємства “Західбуд” (ПП) про визнання договору недійсним було встановлено, що в межах зведеного виконавчого провадження ВДВС продав на аукціоні 18 будівель ДП за ціною 1100000 гривень. Переможцем аукціону стало ПП, з яким укладено договір купівлі-продажу – біржовий контракт. Через три дні ПП продало придбані будівлі ТзОВ “Агрофірма” (ТзОВ) за ціною 2000000 грн. ДП відмовилося передати продані будівлі ТзОВ, аукціон вважає незаконним, оскільки борг, на стягнення якого відбувався продаж, погашено до проведення аукціону.

ТзОВ подало зустрічний позов про витребування майна з чужого незаконного володіння, мотивуючи це тим, що є добросовісним набувачем і, крім того, витребування майна з підстав, зазначених у ч.1 ст.145 ЦК УРСР, не допускається, якщо майно було продано в порядку, встановленому для виконання судових рішень.

Господарським судом Львівської області позов задоволено повністю. Спірні договори визнано недійсними на підставі ст.48 ЦК УРСР. У зустрічному позові відмовлено за безпідставністю. Основною причиною відмови у зустрічному позові ТзОВ було те, що норми ст.145 ЦК УРСР на спірні правовідносини не поширюються, оскільки ТзОВ не володіє спірним майном [11]. Добросовісність набувача без фактичного володіння не має правового значення. Якби ТзОВ фактично володіло майном, то ДП не мало би правових засобів для його повернення. Втрата власником володіння може призвести в кінцевому підсумку до втрати права власності [9, с.188].

Цей висновок, хоч зроблений на основі ЦК УРСР, залишається актуальним і для нового ЦК України, що у ст.388 майже дослівно відтворив ст.145 ЦК УРСР.

Вищий господарський суд вважає, що сам лише факт відчуження майна підприємства, установи, організації, якій воно не належить на праві власності (повного господарського відання, оперативного управління), не є підставою для визнання угоди про відчуження недійсною. Правові наслідки такої угоди мають визначатися з урахуванням, зокрема, статей

145 і 225 Цивільного кодексу УРСР [12]. Тобто недійсність угоди залежить від того, чи може бути витребуване майно від набувача. Якщо відповідно до ст. 145 ЦК майно не може бути витребуване, угода не може бути визнана недійсною, і на підставі ст. 225 ЦК УРСР покупець набуває права власності на це майно.

Істотна відмінність між реституцією і віндикацією полягає в тому, що наслідки недійсності угоди підлягають застосуванню лише стосовно сторін даної угоди, тому на особу, яка не є стороною угоди, не може бути покладено обов'язок щодо повернення майна за угодою, у якій вона не брала участі. Водночас заінтересована особа-учасник визнаної недійсною угоди не позбавлена права вимагати виконаного її контрагентом від третьої особи, що не є стороною угоди, як отриманого без належних правових підстав [12]. Новелою ЦК України є п. 1. ч. 3 ст. 1212, за яким положення про зобов'язання у зв'язку з набуттям, збереженням майна без достатніх правових підстав можуть також застосовуватися і до вимог про повернення виконаного за недійсними правочинами. Тому можна зробити висновок, що правові наслідки у вигляді реституції є окремим випадком безпідставного збагачення (кондикції).

На підставі викладеного робимо висновок, що цивільне законодавство, встановлюючи моменти, коли власник має право витребувати майно у добросовісного набувача, закріплює пріоритет віндикаційного позову над позовом про визнання договору недійсним. Разом із тим учасник недійсної угоди має право вимагати її контрагентом від третьої особи, що не є стороною угоди, шляхом подання позову про безпідставне набуття майна.

1. Секурова У.В. Защита права собственности на недвижимое имущество. Проблема конкуренции гражданско-правовых способов защиты // Арбитражная практика. – 2002. – № 4. – С. 13-20.
2. Договорное право. Книга первая: Общие положения. – Изд. 3-е, стереотипное. – М.: Статут, 2001. – 848 с.
3. Шестакова Н.Д. Недействительность сделок / Науч. ред. докт. юрид. наук, профессор, заслуженный работник Высшей школы РФ Н.А.Чечина. – СПб: Изд-во "Юридический центр-Пресс", 2001. – 306 с.
4. Спасибо-Фатеева І. Проблемні аспекти недійсних правочинів (на прикладі договору міни акцій) // Підприємництво, господарство і право. – 2002. – № 7. – С. 29-33.
5. Погрібний С.О. Володіння у цивільному праві: Монографія. – Одеса: Юридична література, 2002. – 280 с.
6. Скловский К.И. Собственность в гражданском праве: Учеб.-практ. пособие. – 3-е изд. – М.: Дело, 2002. – 512 с.
7. Суханов Е.А. Основные положения права собственности. – М.: Юристъ, 1999. – 384 с.

8. Слыщенко В.А. О ничтожности заключенного неуправомоченным отчуждателем договора купли-продажи чужой вещи // Юрист. – 2001. – № 1. – С. 47-52
9. Ломидзе О.Г. Правонаделение в гражданском законодательстве России. – СПб.: Изд-во "Юридический центр-Пресс", 2003. – 535 с.
10. English, French and German Comparative Law Raymond. London; Sidney, 1998. – P.377.
11. Архів господарського суду Львівської області. 2002 р. Справа № 2/305-22/39.
12. Роз'яснення Вищого Арбітражного Суду України №02-5/111 від 12.03.1999 р "Про деякі питання практики вирішення спорів про визнання угод недійсними".

I. Kalaur

COMPETITION OF CLAIM FOR USE OF AGREEMENT INVALIDITY
CONSEQUENCES AND VINDICATION CLAIM ACCORDING TO THE NEW CIVIL
CODE OF UKRAINE

The article analyses the investigations in which the solution of "claims competition" problem takes it's beginning. The author expresses the thought that in case when the right of property cannot be defended either by the recognition of the agreement void or by the claim of the property there must be the institute of possession defence as a factual state.

О.В.Шевченко

**НОРМОТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У
ГАЛУЗІ АВТОТРАНСПОРТУ**

Питання діяльності міжнародних організацій є актуальним як з наукової, так і з практичної точки зору. З їх діяльністю пов'язаний розвиток правової регламентації міжнародного транспорту. В умовах інтеграції України у світову економічну систему питання інституціонального забезпечення цього процесу набувають особливого значення.

Щодо питань поняття, класифікації та діяльності міжнародних організацій одна група авторів (С.Б.Бацанов, Г.К.Єфимов, В.І.Кузнецов, Т.М.Циганкова, Т.Ф.Гордєєва, Ю.С.Шемшученко) досліджує їх, не акцентуючи увагу на характеристики міжнародних економічних організацій [6, с.177-179; 7; 9, с.554-656].

Інша група вчених (М.М.Богуславський, С.Войтович, І.І.Дахно, В.Ф.Опришко, О.Н.Садіков, В.П.Шатров) розглядає саме питання поняття, класифікації і діяльності міжнародних економічних організацій, підвидом яких є міжнародні автотранспортні організації [1, с.134-175; 2, с.12-21; 3, с.44-79; 4, с.30-52; 5, с.16-24; 8, с.51-67].

Виникнення перших міжнародних організацій як однієї зі стабільних форм регулювання міжнародних відносин мало місце у середині ХІХ століття. Перші спроби запровадження механізму багатостороннього регулювання в економічній сфері зустрічаємо в ХІХ – першій половині